

ZAGOVORI V SLOVENSKI LJUDSKI MEDICINI

BESEDA O AVTORJU

Milan Dolenc je bil po poklicu veterinar, rojen v Buzetu l. 1907. Diplomiral (1935) in doktoriral (1966) je na veterinarski fakulteti v Zagrebu. Po diplomi je služboval v Mokronogu in v Bohinjski Bistrici. Med drugo svetovno vojno je šel med partizane, takoj po njej pa je bil načelnik veterinarskega oddelka ministrstva za kmetijstvo in gozdarstvo LRS. V letih 1950-60 je bil veterinar v Kranju, nato do 1968. predavatelj na veterinarskem oddelku Biotehniške fakultete v Ljubljani. Težišče njegovega dela v zadnjih desetletjih življenja (umrl je l. 1993) sta bila konjereja in zgodovina veterinarstva. Objavil je veliko poljudnoznanstvenih in strokovnih člankov ter napisal monografijo Lipica, izdano l. 1975.

Zagovore iz slovenske ljudske medicine je zbiral po upokojitvi. Urednici te knjige sta pomagali delo končati in pripraviti za objavo.

POVZETEK

Delo, ki ima naslov »Zagovori, zarotitve in apokrifne molitve v slovenski ljudski medicini«, je pripravil zdaj že pokojni veterinar, dr. Milan Dolenc. Rodil se je v Buzetu 8. avgusta 1907, umrl pa je v Ljubljani 24. decembra 1993. Gradivo o zagovorih, pa tudi zarotitvah in apokrifnih molitvah je začel zbirati vsaj že okrog leta 1970, do leta 1986 pa ga je v glavnem tudi že zbral. Rokopis, ki se je ohranil v pokojnikovi zapuščini, sta leta 1999 pripravili za tisk urednici.

Avtorja je vodila pri zbiranju zagovorov iz ljudske humane medicine, in tudi veterine, želja, da jih zbere čimveč in ponudi strokovnjakom v obdelavo. Namen je avtorju v celoti uspel. Doslej je bilo objavljenih v knjigi Vinka Möderndorferja »Ljudska medicina pri Slovencih« 230 popolnih in 35 okrnjenih zagovorov. Avtorju pa je uspelo zbrati okoli 780 enot zagovorov, zarotitev, apokrifnih molitev in podobnega ljudskomedicinskega gradiva.

V uvodu avtor ugotavlja, da je na slovenskem etničnem ozemlju nekaj pomembnih zbiralcev narodopisnega blaga s to tematiko. Vsekakor je bilo gradivo, čeravno ga je veliko zbranega v omenjeni Möderndorferjevi knjigi, doslej raztreseno po različnih časnikih, strokovnih publikacijah in tudi pri zasebnikih v »bukvah« ali le v spominu.

Zagovori in podobno narodopisno blago so nedvomno dragocena sestavina bogate kulturne dediščine. Nekateri zagovori pa so sploh del našega najstarejšega narodnega blaga.

Bolezni in z njimi povezan strah so pestile človeštvo, odkar obstaja. Človek se je boril proti njim, kakor je vedel in znal. Veliko večino bolezni in drugih zdravstvenih tegob je poosebljal v nadnaravna bitja, jih pripisoval hudobnim ljudem ali nevidnim duhovom, demonom. Tako se se razvili različni obredi, ki so jih opravljali ljudski zdravilci. Ob tem so izgovarjali zagovore, nemalokrat nerazumljive, uporabljali »čarovne« predmete za dosego zdravilnih učinkov.

Tudi tu zbrani zagovori pričajo, da njihova vsebina in oblika nemalokrat koreninita v davnini. Krščanstvo pa jih je po svoji meri vsebinsko preoblikovalo. Tisti zagovori, ki v imenu Boga ali svetnikov rote bolezni, naj odide, so nastali ali pa so se vsaj preoblikovali po vsej verjetnosti po zgledu srednjeveških krščanskih obredov izganjanja zlega duha, eksorcizmov, ker so imeli ljudje nekatere bolezni za delo hudobnih sil (božjast, božje ga je vrglo).

Zagovarjalci so črpali svoje znanje iz ustnega izročila, uporabljali pa so tudi zapisane zagovorne obrazce, ki so se nemalokrat prenašali iz roda v rod. Z zagovarjanjem so se večinoma ukvarjali starejši ljudje. Poleg moških, ki so se večinoma ukvarjali z zdravljenjem živine in kačjega pika, so zagovarjale tudi ženske. Bržkone so celo prevladovale.

Zagovarjalci so zagovor govorili bodisi na pamet ali pa so ga brali iz zagovorne knjižice ali lističa. Uporabljali pa so še nekatere predmete ali sredstva, na primer rožni venec, kruh, kamne, šibe, navadno in blagoslovljeno vodo, oglje, itn. Zagovarjanje so lahko spremljali tudi s posebnimi kretnjami, s pljuvanjem, s polaganjem rok, z vkopanjem pičenega uda v zemljo. Nekatere bolezni so zdravili le ob luni. Predvsem pa so večino zagovorov šepetali in s tem dali še poseben skrivnostni pečat svojemu početju. Zagovarjalci so tako hote ali nehote delovali sugestivno. Predpogoj ozdravitve pa je bilo trdno zaupanje v moč čarovnega zdravljenja. »Če veruješ, boš ozdravel.« Ne nazadnje tudi današnji zdravniki nemalokrat skušajo pomagati bolniku tako, da ga vzpodbujajo z besedami in dotikom, zbujejo v njem zaupanje – vero v ozdravitev.

Tako kot v vseh strokah, je tudi v razvoju zdravilstva do moderne medicine več stopenj. Magično zdravljenje z zagovarjanjem je med najstarejšimi prizadevanji, kako pomagati bolnemu človeku.

Zbir bolezni pa priča, da so skušali z zagovarjanjem pozdraviti večino pogostih in lažje prepoznavnih boleznih pri ljudeh in živini. Seznam vsekakor ni narejen po klasifikaciji bolezni v moderni medicini, pač pa tako, kot so jih pojmovali neuki ljudje, ki so upoštevali prevladujoče simptome.

H knjigi Zagovori v slovenski ljudski medicini

V pričujoči knjigi je zbrana množica zagovorov, ki so se med Slovenci uporabljali pri ljudskem zdravljenju ljudi in živine skozi stoletja. Za knjigo je veterinar dr. Milan Dolenc (1907-1993) pripravil še neobjavljene zagovore iz rokopisnih zagovornih bukev, zbranih v Narodopisnem inštitutu SAZU, delno tudi v analogni hrvaški ustanovi v Zagrebu, Narodnem in Etnografskem muzeju v Ljubljani, Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, na Inštitutu za zgodovino medicine Medicinske fakultete Univerze v Ljubljani. Mnogi pa so že bili objavljeni v knjigah o ljudski medicini, predvsem dr. Vinka Möderndorferja (SAZU, 1964), dr. Marije Makarovič in drugih. Avtor si je prizadeval, da bi v eno zbirko strnil čimveč tega ljudskega blaga, zato je pregledal tudi dela nekaterih slovenskih pisateljev, ki so večkrat posegali v ljudsko motiviko. Pomembno je tudi, da je dr. Dolenc pregledal zbirko ljudskih pesmi Karla Štreklja, saj so tam številni zapisi zagovorov bolezni. Najstarejši citirani vir, t. i. Kolomonov žegen, je iz leta 1321. Veliko zagovorov je izpisanih iz t. i. »coprniških bukev«, ki jih hranijo nekatere ustanove in zasebniki.

Avtorjevo življenje je bilo prekratko, da bi utegnil delo dokončati. Zato je kljub velikemu trudu in dodelavi zgodovinarke medicine Zvonke Zupanič Slavec in etnologinje Marije Makarovič še vedno le pregledno gradivo. Urednici sta si pomagali z medicinskim in etnološkim znanjem, primerjali Dolenčeve zapise z dosedanjimi avtorji (predvsem Möderndorferjem) ter iskali, od kod izvirajo nekatera imena za bolezni ipd; vendar ni bilo vselej mogoče z zanesljivostjo zapisati, katero bolezen so zagovarjalci imeli v mislih. Tudi slovenski etimološki slovar ne pozna vseh, v zagovorih zapisanih imen bolezni.

V besedilih se pozna germanski, hrvaški in italijanski jezikovni vpliv. Jezik teh besedil je pravo bogastvo posebnosti, vreden temeljite besedoslovne, oblikoslovne in skladenjske obravnave jezikoslovca. Besedilo je polno nenavadnih izrazov, skladnja je arhaična, črkopisi raznoliki. Zagovori so si po vsebini podobni kljub različnemu izvoru – prihajajo iz vseh delov, poseljenih s Slovenci. To kaže na srečevanje ljudi, izmenjavo izkušenj in

širjenje tradicije. Ne preseneča tudi podobnost z zagovori v bližnjem germanskem prostoru, čeprav je v teh slovenskih besedilih veliko izvirno našega in krajevno posebnega. Boj proti bolezni je bil pač nuja vseh. V zagovorih se čuti močan vpliv rimskokatoliške vere, zato je pogosto sklicevanje na troedinega boga. V njih je tudi nenehno omenjano ime Marije device, priprošnjice v bolezni in trpljenju. To prepletanje magičnega in religioznega je tipično za ljudsko medicino skozi tisočletja in kaže na človeško nemoč. V zagovorih se podobno kot v pravljičah pojavljajo mitološka števila, skrivnostnost, poseben, t. i. »coprniški ritem«, nerazumljivost. Prehajali so iz roda v rod, družinsko tradicijo je ohranjal najpogosteje najstarejši sin/hči. Zagovarjale so predvsem starejše ženske, »vračarice«, zagovarjalke. Zagovarjanje je bilo najverjetneje najstarejši način boja proti boleznim, zato ni nič čudnega, če nekatere praprvine srečujemo povsod po svetu še danes. Samoumevno je, da se ob zagovorih proti človekovim boleznim pojavljajo tudi zagovori, namenjeni bolni živini. Za človeka je bila živina življenjskega pomena, za hrano in kot delovna sila. Tudi v medicini je do pred dvesto leti zdravnik hkrati zdravil ljudi in živali. Poklic veterinarja se je razvil šele ob koncu 18. stoletja.

Najobsežnejše poglavje v knjigi govori o kačjem piku. Številčnost in različnost zagovorov kaže na človekovo nemoč proti njemu.

Hiter prodor industrializacije in globalizacije tudi v najodročnejše predele Slovenije pomeni zamiranje raznolikosti tradicionalnega izročila. Etnologi zato hitijo zapisovati spomine starejših ljudi, tankočutnih za kulturno, zgodovinsko, etnološko, glasbeno, zdravstveno, gospodarsko in drugo tradicijo. Razvoj družbe 20. stoletja, še posebej v zadnjih desetletjih, je temeljito spremenil odnos preprostega človeka do preteklosti. Stari ljudje pogosto še živijo s spomini iz svoje mladosti, mladi pa iz ponujajočih se prednosti in možnosti sodobnega sveta sprejemajo neselektivno in ne ohranjajo narodnega izročila.

Razvoj znanstvene medicine je le počasi izkoreninjal ljudsko zdravljenje in z njimi zagovarjanje. Uspehi šolske medicine so z razumskimi postopki preprečevali in postopoma izpodrivali zagovarjanje. Zdravstvo druge polovice 19. stol. in v 20. stoletju je prineslo neslutene možnosti za zdravljenje in preprečevanje bolezni, tako v humani kakor veterinarski medicini. Nič čudnega torej, da je magija zatonila v pozabo v primerih, ko je šolska medicina na vprašanja iz preteklosti dala jasne in uspešne odgovore. Z razvojem bakteriologije ob koncu 19. stoletja, Kochovim in Pasteurjevim odkritjem povzročiteljev bolezni in s tem boja proti njim, so številne bolezni, izgubljale svojo moč. Uvedba cepiv, iznajdba kemoterapevtikov, predvsem antibiotikov, uporaba hormonov so iz ogrožujoče davice, škrlatinke, pljučnice, tetanusa in drugih bolezni pripeljale bolnike s preskušeni sredstvi do ozdravitve. Z odkritji v hematologiji je transfuzija postala odlična metoda za nadomestitev izgubljenih telesnih tekočin, zaradi česar so ob porodih ali poškodbah ljudje v preteklosti pogosto umirali. Še en razlog manj za magično medicino. Dramatični so bili koraki v razvoju kirurgije, od asepse, antiseptike do anestezije, ob teh pa razvoj operativnih tehnik za vsak človeški organ posebej. Nekoč smrtne izide ob vnetju slepiča ali zavozljanju črevesja, če je počila rana na želodcu ali zaradi velike tuberkulozne kaverne v pljučih, je sedaj zamenjala ozdravitev. Tudi varno vodenje nosečnosti, preživetje ploda z nizko porodno težo, uspešno zdravljenje prirojenih motenj prispevajo k zaupanju v šolsko medicino. Odkar starejši ljudje z umetnim kolkom spet trdno hodijo, bolniki, ki so jim odpovedale ledvice, živijo človeka vredno življenje ob hemodializi ali s presajeno ledvico, odkar so spodbujevalci za srce v najbolj miniaturni izvedbi naš vsakdan, odkar se premaguje neplodnost z rojevanjem otrok iz epruvete, se uspešno presajajo številni telesni organi, tudi srce, odtlej se sodobni človek oddaljuje od magične medicine. Znanstveniki posegajo danes celo v samo gensko zasnovo in odkrivajo gene za prenos dednih bolezni. S kloniranjem bodo kmalu izdelovali človeške organe za presajanje, ki jih prejemnik ne bo zavrnil, saj bodo nastali s kloniranjem njegovih genov.

Kljub spodbudnemu razvoju medicine, biologije, farmacije, tehnike in vsega, kar je sodobnemu človeku izredno izboljšalo kakovost življenja in podaljšalo življenjsko dobo,

pa le ostajajo v zdravstvu nerešena vprašanja. Nastajajo nove bolezni. In tam, kjer odpove šolska medicina, kjer zdravniki dvignejo roke, se pojavi vakuum, ki ga spretno in dobičkonosno zapolnijo alternativci, vrači sodobnega časa. Placebo je pač bil in ostaja pomemben način zdravljenja.

Nekaj praelementov se v zdravstvu prepleta od pradavnine do danes: bolnik in zdravnik ter njuna skupna želja in skrb za ozdravitev, vrnitev dobrega počutja in neokrnjene psihofizične celovitosti prizadetega. Nelahka naloga! Rešljiva le toliko časa, dokler aspirin sam pozdravi glavobol in viagra impotenčne težave, zahtevnejša pa, ko se mora med obema subjektoma vzpostaviti odnos zaupanja, visok moralno-etični odnos. Pri tem mora biti zdravnik velik in dober človek. Biti mora pripravljen bolnika poslušati, se vživeti v njegovo duševnost in razumeti njegove stiske. S spodbudno besedo mora bolnika hrabriti, mu povrniti načeto zaupanje vase in dati vedeti, da bo zanj storil vse, kar more in zna. Zdravnikova pripravljenost, da bolniku prisluhne, da si zanj vzame čas, da spozna bolezen in jo pozdravi, so bistvene prvine zdravstva, tudi za prihodnost. Ob tem ostaja malo možnosti za mazače, šarlatane, sodobne mage in vrače, ki zaklinjajo in zagovarjajo sicer z besednjakom 20. stoletja, toda na način iz davnine.

Zapišimo torej te sledi na dolgi razvojni poti boja proti boleznim med slovenskim ljudstvom, zberimo zagovore, ker so naša etnomedicinska preteklost, in jih ohranimo, da bodo kasnejši rodovi bolje razumeli razvoj humane in veterinarske medicine.

Zvonka Zupanič Slavec,
urednica in izdajateljica

Veterinar dr. Milan Dolenc se je rodil v Buzetu 8. avgusta 1907, umrl je v Ljubljani 24. decembra 1993. Objavil je nad 260 strokovnih člankov in napisal več knjig s področja veterine in ljudske medicine. V njegovi zapuščini je bil tudi rokopis Zagovori v slovenski ljudski medicini. Po njegovi smrti mi ga je izročila vdova, gospa Fanči Dolenc. Več let sem se zavzemala, da bi bilo delo objavljeno. Objavo je omogočila šele mag. Zvonka Zupanič Slavec, predstojnica Inštituta za zgodovino medicine Medicinske fakultete. Za njeno veliko razumevanje se ji zahvaljujem tudi v imenu gospe Fanči Dolenc.

Dolenc je začel zbirati gradivo o zagovorih vsaj že okrog leta 1970. Rokopis je poslal leta 1986 v pregled in oceno prof. dr. Slavku Kremenšku in prof. dr. Levu Milčinskemu. Delo je bilo ugodno ocenjeno, obležalo pa je v predalu vse do spomladi 1999. Tedaj sva se z dr. Zvonko Zupanič Slavec lotili zahtevnega preverjanja, in večinoma brez označbe strani navajanega gradiva, ter urejanja in pripravljanja rokopisa za objavo, ker ga avtor zaradi bolezni ni zmožal dokončno pripraviti. V besedilo sva posegli le toliko, kolikor je bilo potrebno strokovno opredeliti posamezne bolezni in odpraviti napake, ki so nastale pri prepisovanju zagovorov iz različnih virov in literature. Nekaj gradiva je vseeno ostalo nepreverjenega ali brez citatov, ker nisva uspeli najti izvirkov. Kljub zadržkom sva pustili »dramatični prezent«, ki so ga radi uporabljali starejši avtorji.

Vsekakor bo moral vsakdo, ki bo poglobljeno obravnaval zagovore v slovenski ljudski medicini, upoštevati prvotne vire. Zakaj že bežna primerjava izvirkov in prepisanih zagovorov pokaže, da so jih le redki avtorji prepisovali dobesedno. V knjigi dr. Milana Dolenca Zagovori, zarotitve in apokrifne molitve v slovenski ljudski medicini so zbrani doslej objavljeni in tudi še neobjavljeni zagovori. Zato pomeni nadvse dragoceno delo tako za strokovnjake kot ljubitelje čarovnega ljudskega zdravilstva.

Marija Makarovič, urednica